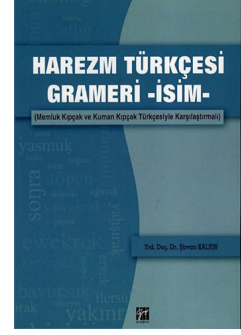

Harezm Türkçesi Grameri-İsim*

Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin ÖZDEMİREL**

* Kalsın, Şirvan, Harezm Türkçesi Grameri-İsim- (Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı), Ankara 2013.
ISBN: 978-605-344-111-3.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mersin/Türkiye, seyfettinozemirel@cag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9534-3601.

Bu çalışma, Şirvan Kalsın'ın Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinde Prof. Dr. Aysu Ata'nın danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin çeşitli düzeltmeler ve eklemelerle kitap haline dönüştürülmüş şeklidir.

Yazar, kitap hakkında *ön söz*de bazı önemli ve açıklayıcı bilgiler vermektedir. Bunlardan biri çalışmanın Harezm, Kıpçak ve Altın Ordu dönemi metinlerine dayandırılarak *isim* kategorisinin ele alınmış olmasıdır. Yani çalışmada verilen metin ve örnekler, Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle karşılaştırmalı bir yapıdadır.

Çalışmadaki bir diğer önemli nokta ise fiil dışında kalan tüm sözcük türlerinin *isim* olarak kabul edilmesi ve çalışmaya dahil edilmesidir. Yani isim yapımı (isimden isim ve fiilden isim), isim çekimi, zamirler, sıfatlar, zarflar, edatlar, bağlaçlar ve ünlemler çalışmanın kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

İncelemedeki eserlere bakıldığında Harezm Türkçesi için *Nehcü'l-Feradis*, *Kıyasü'l-Enbiya*, *Muini'l-Mürid*, *Mukaddimetü'l-Edeb*; Memluk Kıpçak Türkçesi için *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*, *El-Kavaninü'l-Külliyeye*, *Munyetü'l-Guzat*, *Bulgatü'l-Müştak*, *Gülistan Tercümesi*; Kuman-Kıpçak Türkçesi için *Codex Cumanicus*; Altın Ordu sahası için ise *Hüsrev ü Şirin* gibi önemli çalışmaların esas alındığı görülmektedir.

Harezm Türkçesi Grameri-İsim-(Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı) adlı eser *ön söz*, *çevriyazı işaretleri*, *kısaltmalar* ve *kaynaklar* hariç *on ana bölümden* oluşmaktadır. Bu on ana bölüm şu şekildedir:

Harezm, Kıpçak, Altın Ordu Türkleri ve Dilleri (s. 1-16)

Ad Çekim ve Durum Ekleri (s. 19-50)

Ad Yapımı (s. 60-116)

Zamirler (s. 119-143)

Zarflar (s. 145-186)

Sıfatlar (s. 189-239)

Edatlar (s. 243-277)

Bağlaçlar (s. 279)

Ünlemler (s. 289)

Notlar (s. 293)

İlk bölümde *Harezmi Tarihi*, *Harezmi Türkçesi*, *Harezmi Türkçesi Eserleri*, *Altın Ordu Hanlığı*, *Altın Ordu Türkçesi Eserleri*, *Memluk Kıpçak Türkçesi*, *Memluk Kıpçak Türkçesi Eserleri*, *Kuman Kıpçak Türkçesi*, *Kuman Kıpçak Türkçesi Eserleri* gibi alt başlıklar yer almaktadır.

Harezmi'nin tarihi hakkında Selçuklulardan Moğol hakimiyetine, Timur'dan Özbekler'e, Ruslardan Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerine uzanan X yüzyıllık süre (X. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar) içerisinde bölgeyle ilgili bazı kısa bilgiler verilmiştir (Kalsın, 2013, s. 1-2).

Harezmi Türkçesi, XIII. yüzyıldan itibaren, *Harezmi'de Aral gölünün güneyinde Oğuz, Kıpçak ve yerli ağzların etkisi altında Türk dilinin doğu kolunu oluşturan Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde oluşan Türkçeye verilen addır* (Kalsın, 2013, s. 3). Harezmi Türkçesi gerek yapısı itibarıyla gerek kelime hazinesi bakımından içinde Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ses ve şekil özelliklerini barındırdığı için farklı bir özelliğe sahip Türk lehçesidir. Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş devri olması bakımından dil sınıflandırmalarında farklı bölümlerde kendine yer edinmiştir. Samoyloviç, Caferoğlu, Benzing, Menges, Köprülü, Barthold, Z.V. Togan gibi önemli isimler tarafından bu dönemle alakalı tasnif çalışmaları yapılmıştır (Kalsın, 2013, s. 3-4). Bu dönem eserleri olarak *Kıyasî'l-Enbiya*, *Nehcü'l-Feradis*, *Mukaddimetü'l-Edeb* ve *Mu'ini'l-Mürid* seçilmiş ve çalışmada bu eserler hakkında çeşitli bilgiler de verilmiştir (Kalsın, 2013, s. 5-10).

Devamında Altın Ordu Hanlığı hakkında bilgiler verildikten sonra bu dönemdeki eser olan *Hüsrev ü Şirin* hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Yine Memluk Kıpçak Türkçesi ve eserleri (*Kitābü'l-İdrāk li Lisānū'l-Etrāk*, *Kitab-ı Mecmū'u Tercumān-ı Türki* ve *'Acemî ve Moğoli; Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lügati't-Türkiyye*, *El-Kavaninü'l-Külliyet li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi*); Kuman Kıpçak Türkçesi ve *Codex Cumanicus* hakkında da bilgiler verilerek ilk bölüm tamamlanmıştır (Kalsın, 2013, s. 10-17).

İkinci bölümde *Ad Çekimi* ve *Durum Ekleri* ele alınmıştır. Çekim ekleri başlığı altında *çokluk ekleri*, *iyelik ekleri*, *aitlik eki*; durum ekleri başlığı altında ise *yalın durum*, *ilgi durumu*, *belirtme durumu*, *yönelme durumu*, *kalma durumu*, *çıkma durumu*, *yön gösterme*, *eşitlik durumu*, *araç durumu* ve *birliktelik durumu* konuları ele alınmıştır. Bu konular ele alınırken *kullanılışı* ve *işlevi* de çeşitli metinlerden örnekler verilerek ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Örneğin; yönelme durumunun kullanılışı ve işlevi şu şekilde açıklanmıştır:

2.2.4.1. Kullanılışı

2.2.4.1.1. İsimlerde

+ğal/ge

Burnığa keldi erse bir ahsurdu. (KE 6v13)

+ka

Ewleringe **barmaqqa** icāzat yok erdi. (NF 31/17)

+ηal/+ηe

İnanmaq iğige melek **barıñal** Rusül enbiyā hem **kitāblarıña**. (MM 14/2)

+al/+e

tübine kıra kesti bıyıñı. (ME 58/7)

2.2.4.1.2. Zamirlerde

Men anıñ için **sizlerke** tüştüm. (NF 15/8)

2.2.4.2. İşlevleri

2.2.4.2.1. Yaklaşma ve Yön Bildirir

Bizge bir konuk keldi. (NF 22/14)

2.2.4.2.2. Sebep, amaç bildirir.

Bu **işke** erkim yok iğidin destür kolayın. (KE 20r18)

İşlevleri bölümü zaman bildirir; ilgi, aitlik, belirtme bildirir; karşılaştırma bildirir; cümlede yer tamlayıcısı olarak gibi diğer başlıklar altında da örneklendirilmiştir.

2.2.4.3. Yönelme Durumu ile İlgili Ek Karışması Olayları

2.2.4.3.1. Vasıta Durumu İşlevinde

Tamuğ içinde bir müñüşde oturup **ta'atğa** meşgul boldı. (KE 4r21)

2.2.4.3.2. Belirtme İşlevinde

Bir **arslanğa** fermānladı. (NF 15/13)

Yönelme durumunun kullanılışı ve işlevleriyle alakalı konunun anlaşılması açısından birer örnek verilmiştir. Çalışmada her başlık için pek çok örnek cümle mevcuttur.

Üçüncü bölümde *Ad Yapımı* konusu işlenmiştir. *Addan ad yapan ekler* ve *filden ad yapan ekler* bu bölümü oluşturan iki ana başlıktır. Addan ad yapan ekler +An, +AgU, +Ay, +(X)ç, +çA, +çI/+çU, +çAK/+çUK, +çIG, +dAm, +dAş, +di, +GA, +GAN, +AgUt, +AK (< +GAK), +(A)K, +KInA, +I, +IA, +lAn, +lIG/+lUG, +lIK/+lUK, +lU/+lI (< +lUG/+lIG), +maç, +mat, +mtul, +muk, +n, +n, +rA, +rAK, +sAK, +sUK (< +st-/+si- + -uğ+/-ük+), +st/+si, +sIz/+sUz, +z; fiilden ad yapan ekler -A, -alığ, -(X)ç, -çA, -çAK/-çUK, -cI/-çI, -Dü, -(X)G, -GA/-KA, -GAK, -GAN/-Kan, -GIn/-GUN; -KIn/-KUn, -GU/-KU, -I/-U, -(x)K, -l, -m, -mA, -mAç, -mAK, -mAn, -mAs/-mAz, -mİş, -mur, -n, -nç, -sA, -stğ, -ş, -t, -(x)z.

Buradaki ekler Banguoğlu, Brockelmann, Clauson, Erdal, Gabain, Tekin gibi isimlerin çalışmalarına atıf yapılarak açıklanmıştır. Her ek için yukarıda belirtilen kaynak metinlerden örnekler verilmiştir. Bir diğer önemli nokta ise eklerin Harezmi, Kıpçak, Altın Ordu sahalarındaki görünümlerinin de örneklendirilmesidir.

Dördüncü bölümde *kişi zamirleri*, *işaret zamirleri*, *soru zamirleri*, *belirsizlik zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri* olmak üzere beş alt başlıkta *zamirler* konusu işlenmiştir.

	1. Kişi		2. Kişi		3. Kişi	
	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yalın Durum	Men	Biz, bizler	Sen	Siz, sizler	Ol	Olar, alar, alar
İlgi Durumu	Meniñ/ menim	Biziñ/biz- niñ/ bizim/biz- lerniñ	Seniñ	Siziñ / sizniñ /sizlerniñ	Anıñ	Olarıñ/ Alarıñ/ Anlarıñ/ anlarıñ
Yükleme Durumu	Meni	Bizni/biz- lerni /bizi	Seni	Sizni /sizlerni	Anı/ onu	Anlarını/olarını /alarını
Yönelme Durumu	Maña	Bizge/bize /bizlerge	Sağa/ sağar	Sizke /sizge /size /sizlerke	Aña/ añar/ oña	anlarğa/alarkça /anlarğa/ olarğa
Bulunma Durumu	Mende	Bizde /bizlerde	Sende	Sizde/ Sizlerde	Anda	Olarda/alarda /anlarda
Çıkma Durumu	Mendin	Bizdin/biz- lerdin	Sendin	Sizdin /sizlerdin	Andın	Olardın/alar- dın /anlardın
Vasıta Durumu			Senin		Anın	
Eşitlik Durumu	mençe				Ança	

Çalışmanın beşinci bölümünde *zarflar*, görev ve anlamları bakımından değerlendirilmiş ve dört başlık altında incelenmiştir: *Tarz zarfları*; *Miktar zarfları*; *Zaman zarfları*; *Yer-yön zarfları*. Aynı zamanda bu bölümde Harezmi ve Kıpçak sahasında kullanılan yabancı asıllı zarflar da örneklenmiştir.

Altıncı bölümde *sıfatlar* bölümü 6.1. *Sıfat türleri (işaret sıfatları, niteleme sıfatları, pekiştirme sıfatları, soru sıfatları, belirsizlik sıfatları)*, 6.2. *Renk adları* ve 6.3. *Sayılar (asıl sayı adları, sıra sayılar, üleştirme sayıları, ortaklık sayıları, kesir sayı adları, katlamalı sayılar)* başlıkları altında ele alınmıştır. İfade edilen sıfat verilmiş yanında açıklaması yapılmıştır. Yine karşılaştırmalı olarak diğer dönemlerdeki örnekleri de gösterilmiştir. Örneğin *bedük* sözcüğüne bakalım:

bedük: < bedü-k: Büyük; yüksek.

Harezmi sahası:

Ey baba bir bedük tağ bolur. (NF 353/6)

Kıpçak sahası:

beyik, beyiklük (CC 122, 8; 130, 25; 115; 34); *büyük* (KK 45a10); *beyük, beyiklük* (Gü.);

Altın Ordu sahası:

beđük (5; 805) biçiminde görülmektedir.

Yedinci bölümde *edatlar* konusu bulunmaktadır. Bu bölümde edatlar hakkında çeşitli dilcilerin yaptığı tasnif çalışmalarına yer verilmiştir. Deny edatları beş; Kononov iki; Ergin üç; Hacıeminoğlu ise on bölümde değerlendirmiştir. Kalsın ise *bağlaçları* ve *ünlemleri* görev açısından *edatlardan* farklı olarak düşünmektedir. Bu bakımdan edatlar konusu, *çekim edatları* ve *kuvvetlendirme edatları* bakımından değerlendirilmiştir (Kalsın, 2013, s. 243).

Eserin sekizinci bölümünde *bağlaçlar*; dokuzuncu bölümünde ise *ünlemler* konuları ele alınmıştır. Bu konular diğer başlıklar altındaki ifadelerle göre hacim bakımından daha sınırlı sayıdadır.

Onuncu bölümde ise çalışmada tespit edilen bazı önemli noktalar *notlar* başlığı altında toplanmıştır.

Kısaltmalar

CC Codex Cumanicus

Gü. Gülistan Tercümesi

KE Kısasü'l-Enbiya

KK El-Kavaninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

ME Mukaddimetü'l-Edeb

MM Mu'inü'l Mürid

NF Nehcü'l-Feradis

Kaynakça

Kalsın, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi Grameri-İsim- (Mamluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

